

Kalev, Kaleva sõna algupärast.

Sõna *kalev*, om. *kalevi*, ka *kaleva* ja *kaleve*, mis meile nii tuntud eesti rahvajuttudes, rahvalauludes ja Kretzswaldi eeposes esineva üld- või isikunime *kalevipoeg*, *kalevapoig*, *kalevepoeg*, *kalevipoiss* ja soome rahvaeepose *Kalevala* kaudu, ning kuulsaks saanud üle maailma, on oma päritolult seni veel seletamata, kuigi selleks juba kauemat aega ja mitmelt poolt on katseid tehtud.

Üle kolmveerand saja aasta tagasi esitas A. AHLQVIST¹ oletuse, et eesti pärisnimi *Kalev* (ja liivi *kal'ai* 'sepp') võiks olla pärit balti keeltest, võrdluseks tuues leedu sõna *kálvis* 'sepp', hoides siit aga lahus riidenimetust *kalev*, mille võimalikuks lähtekujuks ta nimetab leedu-läti sõna *galva* 'pea', mis oleks eestisse tulnud mingit peakatet või loori tähendanud laensõnas.² Vägimehe nimetuse tuletamise leedu sepanimest võtab a. 1907 omaks ka E. N. SETÄLÄ³, eeldades eesti *kalevi*-, *kaleve*- ja soome *kaleva*- lähtekujuks balti keeltes varemalt **kalevias*, **kalevja*.⁴ Selle seletuse kohta folkloristide poolt avaldatud kahtlusi arvestades nimetab ta a. 1933⁵ selle sõna sünni veel vaidlusaluseks, aga peab siiski kõige tõenäolisemaks selle algtähendust 'sepp' ja põlvnemist vanemast leedu (balti) keelest (< **kalvījas*). Järgmisel aastal (1934) tõrjub J. J. MIKKOLA⁶ seda seletust tagasi, sest *kálvis* 'sepp' ja *kálve* 'sepipaja' ei olevat leedu keeles vist mitte muistne, soomesugu keeltesse laenamise aegne sõna (algselt esinesid seal neis tähendustes *wutris* ja *autre*). Balti päritolu nõrkuseks oli ka kogu aja peetud asjaolu, et sõna *kalev* algtäendus 'sepp' oli üksnes oletus, järeldus säärasest kohast eesti rahvalauludes nagu »Mina kakku Kaleville, Kalev mulle rauda» (Neus'il). Harilik on eestis, soomes ja karjalas teatavasti tähendus 'hiiglane, hiid, suur tugev mees, vägimees', ka 'väle, liiga ülbe, vallatu inimene'. Sealsamas, tuginedes lapi keeles esinevale sõnale *gallagas* (-*dolla* = *gales-*

¹ Kulturwörter der westfinnischen Sprachen (a. 1875), lk. 58; De vestfinska språkens kulturord (a. 1871), lk. 52. — Märgitagu siin, et veelgi varemalt on sõna *kalev* ilma rahuldavate häälikuliste põhjendusteta K. MÜHLBERGI ja F. R. FÄHLMANNI poolt, Verh. d. Gcl. Ehstn. Ges. I (1840), lk. 92, II₂ (1848), lk. 64, püütud tuletada sõnast *kalju*.

² Seals. lk. 80. — V. Thomsen omas balti laensõnade käsitluses a. 1890 seda seletuskatset ei nimetagi.

³ FUF VII 249—50.

⁴ Isikunime *Kalev* ja riidenime *kalev* ühtekuuluvust peab Setälä seal (lk. 248) ebakindlaks.

⁵ Iso Tietosanakirja V, vd. 1157—8. Teoses »Sammon arvoitus» (1932) ei lausuta (lkd. 14—17) midagi selle etümoloogia kohta.

⁶ Kalevalaseuran vuosikirja XIV 106—10.

dolla) 'pimedas paistev virvatuli', mida on rinnastatud soome sõnaga *kaleva(ntuli)* 'põuaväik', arvab Mikkola võivat sõna *kaleva* tuletada varajasemast kujust *kaleya* ja seda viimast ta võrdleb, nagu juba a. 1889 Vieni germanist R. HEINZEL, muin.-inglise keeles esineva rahvanimega *Caelic* (loe: kälik) 'finnid, s.o. laplased', millega anglosaksid oleksid toona oma keele kohaselt edasi andnud meie *kalev*-sõna vanemat vormi **kaleya*. See läänemeresoome sõnatüvi peituks, Mikkola järele, ka muistses norra rahvanimetuses *kylfingid* (Egilssagas *kylfingr*), millega kutsuti ida poolt üle tundrate Norra Lapimaale maksusid sisse nõudma tulnud võõraid, vist läänemeresoomlasi, ja nimelt karjalasi, kelledega norralased varemalt sageli olid vaenujalal. *Kylfingr*, mille varem kuju oli *kulfingr*, põlvneks siis sõnast *kalev(a)* ja tähendaks algselt 'kalevased, kalevised' ja norra *kulfingr* sõnast pärineks Mikkola järele ka muistseis vene ürikuis mainitud rahvanimi *kolbjagid*, bütsantsi ürikute *kulpingid*. Vägimehe nimega kuuluks kokku ka eesti riidenimetus *kalev*, mis algselt oleks tähendanud 'vägeva mehe *kaleva* või *kalevi* punast kalevirriet'. Kaks aastat hiljem, a. 1936, ka JALO KALIMA¹ peab meie sõna tuletamist balti keeltest väga ebakindlaks, arvates seda võimalikuks küll häälikuliselt, aga tähenduslikult õigeaks ainult siis, kui tõesti selle alg tähendus on olnud 'sepp', mis aga teatavasti pole leidnud kinnitust. Vägimehe, hüglase nime *Kalev*-(ipoeg) ja riidenimetuse *kalev* samastamist on hiljem (a. 1941) eriti pooldanud H. PUKKI.² Ühe soome sõna — *verka(nen)* 'kalev, villane riie' ja 'jumalakangas' — tähenduse paralleeli põhjal ta on jõudnud arvamusel, et *kalev(a)* oleks algselt tähendanud '(pikse)jumalat' (vrd. sel puhul soome *kalevantuli*, *-valkea* 'põuaväik') ja *kalevi*-(riie) märkinud 'jumalariiet, jumalakangast'. Seda seisukohta veel hiljem (a. 1947)³ kaitstes ja täiendades ta lausub, et »'Punane' on ka kuulunud *kaleva-kalevipoja* tähendussisusse, nagu näit. lääne soome kõnekäänd *punainen kuin kalevanpoika* tõendab» ja »teatud riie on saanud oma nime selle helepunase värvi tõttu, mis nimelt ilma kangastetagi on kuulunud *kalevale*». Nii siis riidenimetus *kalev* oleks Pukki järele algselt tähendanud 'Kalevi isikule omast helepunast riiet'. — A. 1946 P. ARISTE esitatud seletuskatse kohta vt. allapool!

Mikkola ja Pukki poolt esitatud isikunime *Kalev* ja riidenimetuse *kalev* samastamisega küll ühinedes,⁴ aga kahtlust tundes ja arutamata siin jät-

¹ Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, lkd. 27, 106.

² Virittäjä 1941, lkd. 61—75.

³ Virittäjä 1947, lkd. 273—4.

⁴ Neid sõnu püüab nähtavasti lahus hoida O. LOORITS (Grundzüge d. estn. Volks-glaubens I, a. 1949, lk. 477). Ta arvab võimalikuks, et nooremal raua-ajal on kalevit meile Venemaa jõgiteede kaudu toodud kagust, araabia kaupmeeste vahendusel ja

tes, kui võrra on tõestatud Pukki'l selle sõna oletatud algtäendus '(pikse)jumal', lubatagu siin pakkuda sõna *kalev(a-, -i, -e)* algupära selgituseks eesti keelest mõned kas seni küll tuntud, aga käesolevas küsimuses arvestamata jäänud, või jällegi hoopis uued, alles viimasel aastakümnel rahvakeelest saadud andmed:

1) Juba A. THOR HELLE ja hiljemini ka A. W. HUPEL oma sõnaraamatutes (a. 1732, 1780) esitavad meile eesti keelest sõna *kalliiväggine* ja tõlgivad seda: 'weis, kes palju sööb, kel aga siiski luud paistavad'. Seda sõna tunneb ka F. WIEDEMANN oma sõnaraamatus, kus leidub *kali-vägi* 'lihasterikas, mitte käsnjas kehaehitus', *kali-vägi-lehm* 'lahja, aga tugev lehm'. Ta arvab, et ses liitsõnas sisalduv algusosa tähendab 'taari', sest ta tsiteerib seda sõnaartiklis *kali*, gen. *kalja*. See liitsõna on meie praeguses kirjakeeles tundmatu ja ka rahvakeeles haruldane. Selle esinemisest on ainult järgmisi andmeid Harjumaalt ja idapoolselt Saaremaalt:

Mitmel pool Keila kihelkonnas, aga ka Jüris, Jõelähtmes (Viimsi), Harju-Jaanis ja Kosel on tarvitusel omadussõna *kalivägine* tähenduses 'kõhnavõitu, aga tugev, soonine, lihasterikas, sitke (inimese, peam. mehe, kuid ka looma kohta)'; *k. inimene* või *mees* on 'kõhn, aga tugev ja terve, elab kaua', kui kellegil on *k. laps*, pole vanematel veel põhjust muret tunda; öeldakse päris kiitvalt ja rahul olles: *see on hästi k. mees*; *k. loom* või *obune* on 'küll lahja, aga tugev veis või hobune' ja *k. siga* tähendab sama, mis *väli-siga*, s. on 'tiheda, mitte paksu, mitte lihava, mitte koreda, lõdva, vaid turra kehaga siga', nii siis vastandina *nuumseale*: lahtine siga on *k.*, nuumsiga aga pekine. Ka Saaremaal, Põide kihelkonnas mäletatakse vanemat rahvast veel nimetanud olevat kõhna last *kaliväoliseks* lapseks, mis kirjakeeles vastaks mitte sõnale *kaliväeline*, vaid *kaliveoline* (seal murdes on *vädu*, g. *väo* = vedu, veo), vrd. ta on kelmi *vedu* mees, seda *vedu* asi, ilm *veab* saju poole.

2) Sellel kitsa levikuga sõnal on ometigi ka oma kirjakeelne traditsioon. Leiame seda neljal korral H. STAHL'i jutlusteramatus »Leyen Spiegel» (1641 – 49): »Kus David se suhre *kalliwehje* Goliathi kahs tachtis woidlema», sealsamas kõrvalveerul tõlkes »... mit dem groszen Riesen Goliath ...» (lk. 305), »Minckperrast nõitat sinna hend / kudt üx wegkiw Söddamees / ke omma Süddame on lascknut langema / ninck kudt üx *kalliwegki* / kennel ep olle wegki awwitada?», tõlkes »... als ein Held ... vnd als ein Rise ...» (403), »Minckperrast nõitat sinna hend / kudt üx wegkiw Söddamees / kennel ep olle südda / ninck kudt üx *Kalliweh* / kennel ep olle wegki awwitada?»,

seda oleks meil siis kutsutud »kaliifide riideks» (*kaaliva* > *kalva*, *kaleva* -riie). Meil puuduvad aga tõendid punase kalevi impordi kohta orientist, ja häälikuliselt ootaks siis ju nimetust nagu **liip*, *liibi* riie.

tõlkes »vnd alsz ein Riese» (lk. 476), »Kus David Goliathi kahs piddis tap-
lema / olli se temma ainus Trohst / eth se Kalliweh üx Ilmaleickamatta /
temma David agkas üx Leickatut olli», tõlkes jälle »dasz der Riese» (lk. 529).
Siin esineb siis hüglase tähenduses ja 2 korral ka sõduri, sõjamehe mõistega
ühenduses sõna, mida nähtavasti tuleb lugeda ühe *l*-ga: nom. *kalivägi*,
gen. ühel korral *kalivee* ehk õigemini vist *kaliväe*, teisel korral *kalivähje*,
õigemini vist *kalivähke*, *kaliväje* ehk koguni *kaliväye*.¹ See liitsõna koosneb
kahest tüvest, mingist *kali* ja muistsest, nähtavasti uurali ajast põlvnevast
vägi, gen. *väe* (varemalt gen. *väyen*), mille tähendused on 'jõud, võim, võim-
mus, vägivallategu, jõuduandev toidulisand (näit. rasv, piim), väetis;
sõjaline jõud, sõjavägi; hulk, murd'. Ka liitsõnana esineb Stahhil *Wegki*,
gen. *Wehje*.

3) Samast Keila murdest on meil teada ka omadussõna *kalijas*, mis
näikse tähendavat sama mis *kalivägine*, kindlamini aga 'suure kondiga,
suure, tugeva kondikavaga', näit. üteldes *see on ästi kalijas luom*.

4) Samast Keila murdest tunneme veel sõna *kalivärki*, mis tähendab
sama kui *kalivägine*, *kalijas*. Sõna on samasugune moodustis kui *imevärki*,
isevärki, *hõbevärki*, see rajaneb aga küllap vist varemalt sõnamoodustisel
(part.) *kaliväge* või (gen.) *kaliväe*, mis aga sattunud *-värki* lõpposaga
moodustiste mõju alla, nagu kohtasime sarnast ka Pöides, kus *kaliväeline*
(*-vääliline*) on asendatud *kaliväolisega*.

Esitatud keelefakte saab vaevalt, arvaksime, küll lahus hoida meie
muistsest hiunimest, *Kalevist*, niihästi häälikulise läheduse kui ka tähend-
dusliku sideme tõttu. Rahvakeelne *kalivägine*, *kalijas* tähendab oluliselt
tugevat, kuigi sealjuures kõhna (siis mitte haiguse, nälja vms. pärast lah-
junut), Stahli *kal(l)ivägi*, gen. *kal(l)iväe* tähendab hüglast, seega siis suu-
ruse tõttu tugevat inimest, ja seesama jõu moment on oluline ka meie
isikunimes, sest tähendab ju *Kalev*, *Kalevipoeg* ja *Kalevipoiss*, soome
Kalevanpoika 'suurt ja tugevat meest, vägevat hüglast, hiidu' ja samast
tüvest tuletatud muistne vene pärisnimi *Kolyvanov(ič)* 'kangelast, vägi-
last'. Tõsi küll, põhjakarjala keeles on sõnal *kaleva* (*kaļeva*, *kaļova*,
kalovaini) ka teisi tähendusi nagu 'halb meesisik, petis, ebausaldatav
isik', 'omapärane, vanamoodne inimene', 'nobe, kärmas', 'liiga ülbe, val-
latu inimene', 'metsik, tige (laps)' jne., aga need tähendusvarjundid on
ilmselt hilisemad, sekundaarsed, oluline ja algsem tähendus on siingi 'tu-
gev' ja 'suur', näit. *mieheŋ kaleva* 'kindel, suur ja tugev mees', *puuŋ kaleva*
'raiumisest järgi jäänud, haruldaselt suur puu'.² Paistab siis, et sõnas

¹ Seda sõna on teisiti lugenud ja käsitanud J. MÄGISTE, vt. allapooie!

² Vt. R. E. NIRVI Virittäjä 1935, lk. 383—5.

kalev(a, -e, -i) oleks meil tegu algselt liitsõnaga, mida tarvitati näit. sõnaühendeis nagu *kalivägine mees*, *kaliväge mees* (vrđ. osastavalist konstruktsiooni: tugevat konti m.), *kaliväe mehed*, *kaliväe pojad (poisid)*, vanemas eesti keeles, ajal, millal see liitsõna tekkis, siis **(kali)väkinen meesi*, part. *(kali)väkedä meesi*, gen. **(kali-)väyēn meehet*, k. *poiŷat*, viimase puhul vrđ. Eestis Vabadussõja aegseid »Soome poegid!» (esialgu lahtiseks jättes, mis kujuline oli tol ajal veel sõna alguslülil, *kali*). Keelte elus on aga tuntud, et tihedalt kokku kuuluvais sõnaühendites, liitsõnade häälduselt nõrgemini rõhutatud ja ka tähenduselt vähema, kõrvaldasema tähtsusega, n. ö. abiülesandeis olev lüli, liitsõna järgosa koos oma keelelise ülesande (»Sprachfunktion») nõrgenemisega kaotab ka oma keelelist keha, n.ö. oma »kehakaalu» (»Sprachkörper»), s. o. tema häälikuline ilme muutub, kulub kiiremini. Nii näit. eesti keeles **isän kansak* > *isa kaas* > *isaga*, **suuri voosi* > *suurvoos* > *suurus*, (Kodaveres) *minu naine* > *minuna*, *naisterahvas* > *naisteras*, kohan. *Pika nina* > *Pikana*. Seda on keeltes kahtlemata toimunud kõigil aegadel ja siis muidugi ka meie eelajaloolise ajastu lõppjärgus, millal väga hästi võis hariliku häälduse (gen.) *vägen* või *väyēn* kõrval liitsõnade kuuluda juba *-väen*, *-väe* ja koguni *-vää*, *-vä*, nagu nüüdki ütleme *tema käest*, *isa ka kõrval temagäst*, *isaga*. Nõrga *g* ehk *γ* kadu aga kõigil tingimustel sündis siin alles XIII—XIV s. paiku. Ja et kõnesoleva liitsõna esimene lüli oma *a*:ga oli tagavokaalne, siis toimus järglülis meile eesti keeles hiljemini tuntud ja kahtlemata keeles ka tol ajal esinenud velarisatsioon, s. o. esivokaali muutumine tagavokaaliks eelmise sõna tagavokaalide assimilatsiooni tulemusena: *(kali)vä* > *kaliva* otsekui nüüd *Kullamäe* > *Kullama(a)*, *laupäev* > *laupa*, *lauba*.¹ Seda esialgset sõna on uues redutseerunud kujus *-v(a)* hakatud keelelises teadvuses käsitama liitena, sufiksina samuti nagu sõnades *äre*v, *ale*v, *male*v(a), *kire*v, ja eriti veel *Olev*, *sule*v (lauses *ole õige suleviks!* = o. õ. heal!), *Sule*v, mis viimased meie rahvalauludes on ju sagedasti ühenduses *kale*viga. See pisut erakordne ja varajane häälikareng **-väyēn* > *-va* võis kas toimuda selle ajastu lõppjärgus, kui veel küllaldane ühendus oli eestlaste, vadjalaste ja karjalaste vahel, sest *kaleva* esineb ju põlise sõnana ka sügavas karjala keelealal, või jälle seda liitsõnadele nii harilikku muutust võis toimuda ka eri sugukeeltes paralleelselt. Soome keeles sõna *kaleva* aga tohiks olla laen karjalast.

Mida tähendaks siis aga meie liitsõna esimene osa *kali*-?

Esimene ja kõige lihtsam mõte oleks muidugi arvata, et siin oleks meil tegemist meie jooginimetusega *kali* 'taar' ja seda on mõtelnud omal ajal ka

¹ *Kalevägi*, *kaleväe*, *kaleva*, *kalev*, gen. *kalevi* suhtuvad siis üksteisega otsekui *kullamägi*, kihelkonnanimi (*Kullamäe* >) *Kullama(a)*, perekonnanimi *Kullam*, gen. *Kullami*.

Wiedemann, kui ta sõnaraamatus paigutas liitsõna *kalivägine* samasse artiklisse, kus *kali*, gen. *kalja*, ja samale pinnale on libisenud ka O. Loo-rits.¹ Kui see nii oleks, oleks meie keeles umb. tuhat aastat tagasi öeldud *kaljanvägi*, mis oleks nüüd kuuldunud *kaljavägi*, aga mitte *kalivägi*, vrd. *naljasõna*, *karjamaa*, samuti oleks genitiiv *kaljanväyen* praegu *kaljaväe*, *kaljava*. Ja mis mõte olekski olnud tugevat olendit nimetada *kaljavägiseks*, või olgu siis *kalivägiseks*, ja tugevat jõudu või hiiglast *kaljaväeks*? Loo-rits küll tähendab, et *kalivägine lojus* olevat »loom, kes hästi sööb, aga rammusaks ei saa, kuna teda kaljaga toidetud», sest »alles XVIII-st saj-st peale asendati kali praagaga». Meie agronoomid ja talurahvas aga praegu ei tea midagi loomade toitmisest kaljaga ja imelik oleks küll see põllumees, kes lojuseid söödaks toiduga, mis neid just kõhnaks teeb. Juhuslikult antakse kariloomadele küll kaljaraba söödaks, see teatavasti on aga rammus toit.

Sügisel 1948 on prof. J. MÄGISTE² ühes ajaleheartiklis arutanud sõnade *kalev(ipoeg)* ja *kalivägine* küsimust ning arvanud, et need üldse ühte ei kuulu ja et Stahlil ja mujal vanemas kirjakeeles esinevat sõna *kalliwegki*, gen. *kalliwehje*, *kalliweh* tuleks nimelt lugeda nõnda, nagu see kirjutatud, s. o. kaksik-*l*:ga: *kallivägi*, gen. *kallivä(j)e*. Ja selle sõna algosa kohta ta tähendab ettevaatlikult: »Kaldun arvama, et algselt siin on tegu sõnaga *kallis* esiosas, niisiis *kallivägine*, kuid teiselt poolt prof. Saareste murdekogudes leiduvad paar nappi (ja vist ka ebakindlat) teadet Põhja-Eesti rahvakeelest . . . viitavad lühidale *l*:le (niisiis *kali*-). Et siin oleks algselt olnud küsimuses sõna *kali* (omast. *kalja*) tunnukse igatahes veel vähem usutav». Igal juhul ta jätab selle *kalli* või *kali* -sõna algupära lahtiseks ja talitab ka päris õieti, sest igatahes sõna *kallis*, mis meil põlvneb vähemalt soome-volga ajastust ja vist ikka on tähendanud odava vastandit, 'hinna- list', peitumist meie liitsõnas ei oskaks tähenduslikult küll kuidagi välja seletada.

Kui siiski siin juba esitatud seisukohale jääda, et *kalev* ja *kalivägi(ne)* ometigi kuuluvad ühte ja kui meile veel mõistatusliku sõna teisendite *kale*- ja *kali*- puhul oletada, et neist algupärasem on *e*:line kuju, siis tohiks julgeda samastada seda järgmise läänemeresoome omadussõnaga: eesti *kale* (< **kalēda*), gen. *kaleda*, lõuna-eesti *kalle*, *kallõ*, mille tähendus on 'kare, kõva, kalk', näit. »see vikat on väga *kale*», »*kale* vesi», »*kale* raud» jne. See sõna leidub ka soome keeles, kus see kõlab *kalea* (murdeti sekundaarselt ka *kalia*), tähendades 'kül mavõitu, vilu', ingeris (*kale ilm* 'kül m ilm', J. ANGERJA), ja lapi keeles, kus *gālos*, *gāllo* tähendab 'külma'. Selle kauge-

¹ Grundz. d. estn. Volksgl., lk. 476, joonealune märkus.

² Välis-Eesti 1948, nr. 49, lk. 6.

mais sugukeeltes meile vist tundmatu sõna esialgsem tähendus võikski olla, nagu praegu eestis, 'kõva'.

Kui see oletus õige, siis **kale(δa)vägi(ne)*, *kaleväe*, *kalev(a)* oleks algselt tähendanud 'kõva jõud, kõva jõuga, tugevajõuline' ja Tallinna muistne nimi kõlas siis küll **Kaleda(n)väyen litna*, hiljem *Kalevan linna*, millest siis ka muinasvene *Kolyvań*¹, tähendusega 'tugeva väe linn, kindel linn, kindlus', *Kolyvańskaja zemlja* 'Põhja-Eesti'². Nõrga *d* (*δ*) kadu sõnas **kaleda* (nominatiivis) on teatavasti toimunud meil (ja ka soome, karjala ja vadja keeles) juba esimese aastatuhande teisel poolmikul, ja *a* (*kalea*) assimileerus *ē*-ks igatahes enne a. 1200, nii et juba XIII saj-l see sõna meil kuuldus *kalevägi*, gen. *kaledanväyen*, nominatiivi mõjutusel *kaleväyen*, mõni aastasada hiljem gen. *kaleväe*. (Spirant *γ* kadu — *väyen* > *väe* — on muidugi märksa hilisem, toimunud XIII—XIV saj. paiku, aga liitsõnade teises lülis arusaadavalt võis seda sündida ka tunduvalt varemini). Sõnad *kalivägine*, *kalijas* on säilunudki meie päevil Tallinna, Kalõvani ümbrustes (ja Pöides), varemalt selle levikuala pidi aga olema laialdasem (seda ju tunneb ida-eestilise keelega Stahlggi), ulatudes vahest koguni vadja ja karjala keelepiirkonda. Meie rahvaluule *kalevipoegi* ja *kalevipoisse* tuleks siis mõista 'kõvaväe, tugevate poegade poistena' ja seal nad esinevadki kivi-pildujatena, kivikandjatena, hiidvägilastena, kündjatena.

Selle seletuskatse puhul aga pörkame kohe alguses ühele häälikulisele raskusele. Kuidas mõista siis *i* esinemist selle sõna praegustes teisendites *kalivägine*, *kaljas*, *kalivärki* ja Stahli esinevas *kalliwegki*? Meie ei tunne ju **eda* sufiksiga adjektiivides ei Harjumaal ega üheski eesti murdes häälikmuutust *e* > *i*. Igalpool need sõnad kuuluvad *e*-ga: *kare*, gen. *kareda* või *kare*, lõuna-eestis *karrõ*, gen. *karrõ*, samuti *hele*, *kibe*, *sõge*, tuletis *kibejas*, liitsõnad *halemeelne*, *käremeelne*.

Selle raskuse lahendamisel tuleb meil kõigepealt silmas pidada asjaolu, et sõna *kale*, gen. *kaleda* (nagu ka *kalestama* 'karastama') on praeguses põhja-eesti keeles, igatahes kindlasti Harjumaal ja selle ligemas ümbruskonnas, hoopis tundmatu sõna, kuigi see sealgi on vanemal ajal kahtlemata esinenud; seda sõna tänapäev tunneb ainult lõuna-eesti ja vähesel määral (üteluses *kale vikat*) ka Saaremaa murre. Vanemast ajast oleks põhja-eesti keeles alal hoidunud ainult liitsõna *kalevägi(ne)*. Keelte elu tähele-

¹ Vt. R. EKBLÖM Kolyvań — une contribution à l'histoire des noms de la capitale de l'Estonie (Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1925—27).

² Olgu siin nimetatud ka muistsete vene vägimeeste nimetust *Kolyvanovič*, näit. Svjatogor Kolyvanovič, kelle nime esimest osa, *Svjatogor* 'pühamaği' on püütudki seletada Iisaku khk-s leiduva püha mäe, Pühtitsa, Kuremäe nimega (vt. MANSIKKA Kalevalaseuran vuosikirja 25—26, lkd. 185—6).

panemisest aga teame, et kui esineb pikemaid ja raskepärasemaid sõnamoodustisi, liitsõnu, tuletisi või võõrsõnu, eriti pärisnimesid, kohanimesid, mille ehituslik, etümoloogiline koostis pole kõnelejaskonnale läbipaistev, mille üksikosasid kõnelejad ei oska keeles juba tuntud sõnadega siduda, siis tekib tung ja tarvidus tundmatut, arusaamatut ometigi mõtestada, sellele selgust, läbipaistvust, sidet juba tuntud sugemetega hankida. Võõrapäraseid ja arusaamatuid elemente keeles hakatakse siis kobamisi seadma seosesse mingi tuntud sõnaga, millel eelmisega on mingisugunegi, vähenegi side kas häälikuliselt või sisuliselt, hääldamiselt kaldutakse neid n.n. rahvaetümoloogiliselt moonutama teiste sõnade mõjul ja nendega sarnaseks. Nõnda on lillenimest *käokaatsad* (*kaatsad* 'püksid' nüüd rahva-keeles pea tundmatu) saadud murdeti *käekaitset*, kangasüstikunimest *kotspool* (laen rootsist) — *kootspool*, *kujutspool*, samuti *virimalised* >> *virulased*, rahvanimetus *vadjalased*, *vadilased* >> *vaadilised*, *vaadivitsutajad* 'kontvõõrad'¹, *paakspuu* >> *pasmaspuu*, hobune on *peapõlvise* > *peapõlises*, *peapõluses* >> *peapõrmuses*, *vundament* >> *mullament*, *kullament*, *baromeeter* >> *marumõõtja* ja Saarde kihelkonnas olevaist eksootilistest talunimedest *Mitšigani*, *Surinami*, *Carolina*, *Arkansas*, *Valparaiso* ja *Delavare* on rahvaetümoloogiliselt kujundatud *Metsakõnnu*, *Suurisnõmme*, *Karulinna*, *Argantsu*, *Valgeraisa* ja *Tõllavere*. See talitusviis on ju inimesele ürgomane, seda peab arvesse võtma ka keelendite arengus varemmail aegadel, ja miks ei võidud siis meie keeles omal ajal kohati ka *kalevägi(ne)*, *kalejas* sõna käsitamisel tugineda sõnale *kali*², moodustades kohati teiseid nagu *kalivägi(ne)*, *kalijas*?

¹ Vt. allakirjatantu Eesti Murdeatlast I—II, kaarte 2, 21, 30, 39.

² Teiselt poolt on aga ka teada — ja seda peab ehk siingi silmas pidama —, et sagedasti n. n. «parteitutes» või «väikeparteilistes» sõnades, millel pole olemas samatüübilisi teisi sõnu või neid on keeles väga vähesel arvul, toimub ka ootamatuid, juhuslikke häälikmuutusi, n. ö. häälikkomistusi. Ka *kalev*-tüüpi sõnu on meil kasinasti, ainult *alev*, *sulev*, *Olev*, arhailine *malev*, mõnedel murdealadel ka *ärev*, *kirev*, ja lisaks veel partitsiibid *olev*, *tulev* jmm. Samakõlaliste sõnade vähesus ei luba siin kõnelejaskonna keelises (pool)teadvuses kujuneda häälikute muutmise korral kindlamat seadusepärasuse tunnet. Seda omadust ilmekalt valgustavad riidenimetuse *kalev* järgmised ootamatud, seadusepäratud häälikteisendid mõnedes Eesti läänemurtes: Hiiu *kalv*, gen. *kalva* (vrd. ka sõjaväenimetuse *maleva* teisendit *malv*, -il), selle kõrval ka *kalm*, gen. *kalma* (v ja m vaheldus on eestis ja muudes läänemeresoome keeltes siiski tuntud), mis tähendab 'poest ostetud kallimahhinalist, tihedat villast punast, pügatud karvadega riiet, punast kalevit' (mõlemad keelendid on Wied-il tundmatud), ja Saaremaa *kaling*, *kalukas*, viimane oma arengus ehk tuginenud sama murde teistele kehakattenimetustele nagu *kasukas*, *tallukas*, *vatukas*. (Selle nähtuse kohta ligemalt vt. allakirjatantu artiklit «Merkitys- ja muotoluokkautumat viron marjannimissä», Virittäjä 1947, 241—9.). Ja «erakordseid» jooni teata-

Mõni aasta teed esitas P. ARISTE¹, tuginedes ülal tsiteeritud Stahli (*kalliwegki, kalliwehje, kalliweh*) ja Harju murrete (*kalivägine, kalijas, kalivärki*) andmeile, arvamuse, et sõnades *kali-* ja *kalev* võiks peituda saarte murretes esinev sõna *kali* 'puust kang, hoob'. Vokaalide *i* ja *e* vahekord oleks siin samasugune kui sõnades *tugi* ja *tugev*, *vägi* ja *vägev*, *jõgi* ja *jõgev*, *veri* ja *verev*, *kangid* ja *kange*. *Kalev* ja *Kalevipoeg* oleksid siis algselt tähendanud 'tugevaid, jõulisi mehi' ja riidenimetus *kalev* 'tugevat riiet'. See seletus sobib lõpuks kokku allakirjutanu omaga, eeldusega, et *kalēda* oleks tuletis tüvest *kali*, vrd. näit. *hele* (< *heledä*) ja *heli* (< *helü*), *kange* ja *kang*, *-i* (*kanguta-*), ja nõnda laheneks ka palju loomulikumalt ja hõlpsamini tülikas *i*-küsimus. Sõna *kali* tähendus praegu Hiium, Saaremaal ja Kihnus on 'puu kivide, kändude, palkide kangutamiseks ja heina saadude tõstmiseks', 'varb' (näit.: *einaküüni lae ning ripsepuu vahele pandi 5—7 kali*), pl. *kalid* 'rullid, veerispuud, mida mööda rannas paate või laevu veetakse'. Sellest sõnast võiks olla tuletatud ka soome *kalikka* 'kaigas, kepp, malk'. Häälikulisi kahtlusi võiks siiski tekitada asjaolu, et see sõna kohati kuuldu ka kujudel *kaljud* ja *kallid* (viimane m. s. ka Wiedemanni sõnaraamatus); sama olukord on ka liivis (*kaļ*, pl. *kõļēd*) ja soomes: *kalju* (*kalo*), ka *kali*, *kalin* 'pikk ja kitsas (ümmargune) puu või puutüvi, rull, tõstepuu, tõstevahend, jäme puukang, tõstevinn või selle alus', vrd. ka *kallita* 'külmalt taguda, vikati või sirbi tera taguda õhemaks ja laiemaks, karastada, kalestada'. Meie sõnatüvel võib sidet olla ka indo-euroopa keelte pool, vrd. vene *калитъ* '(rauda) kalestama', millel vasteid ka teistes slaavi keeltes ja kaugemalgi (Berneker).

Nüüd tohiks lõpuks ka küsida, mis suhe on selle muistse eesti ja ka üldse läänemeresoome sõna *kalevägi* ja muistse vene rahvanimetuse *kolbjagi* (*колбяги, kōlbezi*) vahel. Muinasvene seadusemäärustes, Russkaja Pravdas, kohtab nimelt kolmel korral seda sõna, millega tähendatakse varjaagide kõrval esinevat ja nendega juriidiliselt samaväärilises, eesõigustatud asendis olevat, aga veel ristimata rahvaliiki XI saj-l Loode-Venes, nimelt Novgorodi maa-aladel. Nende privileegid seisid selles, et kui mingi vägivallate eest tasu nõuti, pidi esitatama 2 tunnistajat; oli aga kaebaja varjaag või kolbjaag, siis jätkus ühest või tema yandest; samuti kui põgenenud ori oli pelgus varjaagi või kolbjaagi juures, siis isand ometi ei kaotanud õigust teda neilt tagasi nõuda (millega vist rõhutatakse, et säärasel puhul neil eesõigus puudus, nad võrdusid venelastega). Sama

vasti leidub *kalev* -tüve häälikutes ka soomes ja karjalas, nii *Kalovanpoika, Kalehvanp., Kalervonp., kalova*.

¹ Artiklis »Kalevist« (Looming a. 1946, lkd. 922—5). Selle kirjutuse jaole on allakirjutanu pääsenud alles tänava septembris, kui käesolev artikkel juba kirjutatud.

tüvi leidub ka Pihkva ja Tihvini vahelistes vene kohanimesdes (*Kolbje-žitsõi*, *Kolbjagi*)¹ ja see sõna esineb nüüdki veel vene rahvakeeles kujul *kolbak* 'totar, loll'. Seda rahvaliiki tunti koguni Bütsantsis, kus nimega *kulpingoi*, *κούλπιγγοι* mis edasi annab mainitud vene nimikuju, tähendatakse XI saj. ürikuis 'teat. võõrrahvusest palgasõdureid bütsantsi keisrite teenistuses'. Seda vene sõna *kolbjagi* on kõigepealt H. NEUS a. 1849², siis C. C. RAFN ja P. MUNCH a. 1852³, MIKLOSICH a. 1860⁴, A. SCHIEFNER a. 1862⁵ nmt., uuemal ajal veel V. THOMSEN a. 1882⁶, A. H. SNELLMAN-VIRKKUNEN a. 1894⁷, M. VASMER a. 1912⁸, T. E. KARSTEN a. 1915⁹, K. KROHN a. 1913—18¹⁰, B. BRIEM a. 1929¹¹, A. STENDER-PETERSEN a. 1932¹² ja R. EKBLÖM a. 1933¹³ ühendusse seadnud islandi muinasjuttudes (Egils-saga) *kylfingitega* (*kylfingr*), kellega mõeldi IX saj. lõpul (885 a. paiku) idapoolt tulnud, Lapimaal liikunud maksudesissenõudjaid või kaupmeesõdureid, rahvuselt kas venestunud skandinaavlasti või nähtavasti (Snellman-Virkkunen'i ja J. J. Mikkola järele) karjalasi. Seda sõna on seni peetud algupäralt skandinaaviliseks, tuletiseks skand. tüvest *kolfr* 'vai', aga ka 'kildkond' (Stender-Petersen), ehk selle teisendist *kylfa* 'nui', kuna germ. sufiksi *-ing* puhul vrd. *væring* (> *varjag*). *Kylfingr* (< alggerm. **kulbingaz*) oleksid siis olnud kas mingi kaubandusliku ühingu liikmed või mingid 'nuiamehed' (kellel — Ekblömi järgi — nui oleks olnud mingiks sümboolseks ühendusmärgiks), mingi sõduriteklass muistses Venes, olgu siis viikingulist või soomelist algupära. Nende asumisala, *Kylfinga-*

¹ Selle kohta vt. E. RYDZEVSKAJA Quelques remarques sur l'article de B. Briem »Les Kolbiagui-Kylfingars« (Comptes rendus de l'Acad. des Sciences de l'URSS, 1930 a., B, lk. 138.

² Revels sämtliche Namen, lk. 74.

³ Antiquités Russes II, lkd. 248—9.

⁴ Chronica Nestoris. Ka »Über den altrussischen Kolbjager« (Arch. f. slav. Philol. X, a. 1887, 1—7).

⁵ Mélanges Russes IV, lk. lkd. 255—267 = Bull. de l'Ac. des Sc. de St.-Pétersb. V, vd. 175—183.

⁶ Samlede Afhandling I, lk. 386.

⁷ Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana, lkd. 86—91.

⁸ Kritisches und antikritisches zur neueren slavischen Etymologie (Rocznik slavistyczny V, lkd. 136—7).

⁹ Germanisch-finnische Lehnwortstudien, lk. 244.

¹⁰ JSFOu. XXX₃₅ (»Kalevala und seine Sippe»), lk. 7.

¹¹ Kylfingar (Acta philol. scand. IV, lkd. 40—8).

¹² Zur Bedeutungsgeschichte des wortes altnord. *kylfingr*, altruss. *kolb'ag* (Acta philol. sc. VII, lkd. 181—92).

¹³ Vereinigungen unter den Nordländern im alten Russland (Zschr. f. slav. Philol. X, lkd. 10—12).

land, paiknes lõunapool varjaagide ja põhjapool russide (rootside) asupaikadest, nii siis tol ajal veel iseseisvate läänemeresoomlaste maa-aladel, Pihkva ja Tihvini vahel (Miklosich). Hiljem vene ürikuis tuntud *kolbjagi* (*kõlbęzi* < **kõlbęgo*) oleks pärit, ülalmainitud õpetlaste järele, selle *kylfing* -sõna vanemast kujust *kulfing*.

Et mõlemad sõnad, *kylfing* ja sellest arenenud *kolbag* võiksid seoses olla läänemeresoome sõnaga *kalev(a)*, sellele võimalusele on mitmel korral juba varemalt tähelepanu juhitud (Schiefner, Karsten, Mikkola). Kaks eelmist õpetlast on püüdnud meie *kalevat* tuletada vene nimetusest *kolbagi*, mis häälikuliselt muidugi võimatu¹, kuna jälle Mikkola on oletanud vastupidist arengut. Ja kui nüüd arvestada *kalev* -sõna siinesitatud võimalikku varemalt kuju *kale(da)väki*, *kalevägi* ja silmas pidada ka soomesugu rahvaste omajagu tähtsat osa Vene riigi rajamisel ja Vene riigi algusaegadel, siis tohiks tekkida küsimus, kas pole sama õigustust kui lugeda *kylfinguid*-*kolbjaage* skandinaavlasteks, arvata seda eesõigustatud rahvaklassi noores soome-slaavi riigis nimelt mingiks läänemeresoomeliseks, tšuudiliseks sõdurkonnaks, kes koos varjaagidega Vene riigi lõi või vähemalt uuel kujul rajas ja seal riikluse mõtet kandis? Vene sõna *kolbagi* tohiks ju võida tuletada ka otseselt sellest eestlaste ja vadjalaste ja küllap ka karjalaste ja vepslaste sõnast *kaleväki*, sest läänemeresoome keelte *a* on vene keeles vanemais laensõnadest edasi antud *o*:ga² ja vene *b* võiks olla ka lmsm. *v* jätkaja. Selle sõdurkonna või sõdurkaupmeeskonna soomelise algupära oletust sisuliselt toetab ka asjaolu, et *kolbjaage* muin.-vene lähteis seatakse varjaagidele kuidagi vastu, millest on varem inigi püütud välja lugeda mingit rahvuslikku erinevust nende vahel (nii Miklosich, Rafn-Munch, Schachmatov³, Briem). Rafn-Munch⁴ ongi neis arvanud nägevat Tallinna ja Neeva vahelisi tšuude ja Briem⁵ eraldi just vadjalasi (*kylfingr*, *kolbjagi* oleks temä järgi nende rahvusnime »vadjalaste = vailaste» 'vaiameeste' tõlge). Skandinaavilise ja soomelise teooria vahepeal asub A. Stender-Petersen⁶, kes neid käsitab soome-rootsi segavägedena, kellede seas slaavi-vene elemente leidis vähem kui varjaagidel.

¹ Sõna *kolb'agi* (muin.-vn. *kõlbęg*) oleks meil andnud **kulvunka*, **kulvinka* või **kulvakka* (vt. E. N. Setälä, Sammõn arvoitus, lk. 415, 626). — *Kalev* -sõna arengu vene *kolbjagist* on siiski omaks võtnud Юн. ЛИБЕ, vt. Eesti rahva ajalugu I (1932), lk. 62.

² Näit. *Karjala* > *Коръла*, *Vatja* > *Водъ*, *Lappi* > *Лопъ* (vt. J. KALIMA, Die Ostseefinn. Lehnwörter im Russ., lk. 47, 46).

³ Древнѣйшія судьбы русскаго племени, lk. 49.

⁴ Antiquités Russes II 249.

⁵ Acta philol. scand. IV 46—7.

⁶ Acta philol. scand. VII 192.

Skandinaavilist nimetust *kulfind*, *kylfing* ei saa muidugi otseselt tuletada meie sõnast *kalevägi*. Arvata aga võib, et kui skandinaavilased Põhja-Lapimaal kohtasid ja tutvusid *kalevägi* -nimelise võõra rahvusega, nad neid kutsuma hakkasid häälikuliselt sellele nimetusele ligidase omakeelse nimega, mis samuti tähendas teatud vägimeeste liitkonda. Kolbjaagide-kylfingite germaanilist päritolu on kaitsnud ja soomelist algupära vastustanud M. VASMER¹, pidades päris meelegujutuslikuks kõnelda soome palgasõduritest Bütsantsis. Kuigi ajalugu ja vanemad ürikud — kirjutatud ju mitte-soomeugrilaste poolt — meie hõimu muistseist sõdurivoorustest peaaegu midagi ei tea, ei tohiks see ometi tõestada, et need oleksid puudunud. Tuletagem siin meelde, et vene vürst Olegi sõjaretkedest Konstantinoopoli a. 907 võtsid osa ka soome-ugrilased, nimelt läänemeresoomlased (tšuurid) ja ammu välja surnud merjalased², et XI—XV saj. vene kroonikais nimetatud kurikuulsad *uškuiniki* 'uiskudel sõitvad jõeröövlid Novgorodis' oma retkedega ulatusid kaugele Volga alamjooksule ja nende nimi tuleneb ju otse karjala keelest (*ušku* = eesti *uisk*), et muistne Novgorod sagedasti oma teenistuses pidas XIII ja XIV saj-l karjalasi³ ning arvestagem ka eestlaste pikka ja visa võitlust kõigi oma ligemate ja kaugemate naabritega, peale Soome, ning lõpuks Sigtuna linna hävitamist.

Kui nüüd tõeks peaks osutama, et läänemeresoomlastel oli olemas umb. tuhat aastat tagasi ja ka veel paar sada aastat hiljem mingi tugevuselt, kehakasvult ja tubliduselt väljavalitud sõdurikond või sõjaliskaubanduslik rahvakiht, ütleksime mingid mannermaa viikingid, kelledest nii rohkeasti kajastusi veel tänapäevgi eesti ja meie hõimude rahvaluules ja keeles ning kelle paremast relvastusest vast veel leiame mälestust Soomes tähtkogu Rootsi Varda ehk Orioni Vöö nimetuses *Kalevanmieikka* = Kalevimõök, siis tohiks tekkida nüüd päris lõpuks veel kiusatus küsida, mis vahekord võis olla sellel *kalevääl-kaleval* ja sellega kõlalisel ja sisuliselt otse riimival *maleval*, mis ju muistsetel eestlastel ja liivlastel, Läti Hendriku kroonika järele, tähendas 'maakonna või kihelkonna relvastatud jõudusid'? Nende suhe võis ehk olla säärane, et *maleva*, varemalt ehk *malevägi*, mille tüve *male-* on kõrvutatud soome verbiga *maleksia* 'hulkuda'⁴, tähendas mingit kitsamate hõimude või piirkondade poolt välja saadetavat, ainult sõja puhul mobiliseeritavat, kergema varustusega

¹ Die Kyllfingar in Russland (Zschr. f. slav. Philol. VIII, a. 1931, lkd. 121 jj.).

² Vt. POGODIN MSFOu. LXVII 327; N. P. BARSOV Očerki russkoi istoričeskoj geografii (a. 1885), lk. 273.

³ Vt. J. J. MIKKOLA Karjalaisista Novgorodin sotilaina (Hist. Arkisto XXXVI₃).

⁴ Kaheldes võiks küsida, kas meie sõnal oleks ka sidet Ida-Eesti, Torma ja Kodavere vananenud sõnaga *malis* (*mallis?*), gen. *malisa*, mille tähendus 'vaikne, rahulik,

ja seega siis hõlpsamini liikuvat (vrd. tüve *male*-mõistet!) ja muidugi ka teisejärgulisema väärtusega väge, kuna jälle *kaleva*, *kalevägi* märkis juba mingit ülemaalisemat, vahest ka rahu aegadel koos ja valmis (näit. »*Kalevipoja* sängide» nime all nüüd veel tuntud linnustes¹⁾ olevat, väiksema koosseisuga, aga parema, raskema relvastusega ja eriti tugevaist meestest koosnevat valimikväge, eliitväge, teatud strateegiliste tugikohtade garnisoone, nagu neid ka naabusmail oli olemas kuningail ja vürstidel.²⁾

ANDRUS SAARESTE